

PRIKAZI KNJIGA

Josip Lisac, *Hrvatska dijalektologija 1. Hrvatski dijalekti i govori štokavskog narječja i hrvatski govori torlačkog narječja*. Zagreb : Golden marketing – Tehnička knjiga, 2003. 167 str.

Ovaj bismo prikaz mogli započeti čuđenjem što prva monografija na hrvatskom jeziku o štokavskom narječju izlazi istom 2003. godine iako je i sâm hrvatski standardni jezik zasnovan na štokavskom dijalektu. No to ne bi bilo u redu prema autoru ove, ipak izišle knjige, jer to doista nije njegova krivica, dapače, on je tu pogrešku konačno ispravio, a i s obzirom na općenito stanje u hrvatskom jezikoslovlju, kasnu se izlasku prve hrvatske monografije o štokavskom narječju zapravo i nije čuditi. S obzirom na to da nam nedostaje veliki moderan višesveščani rječnik standardnoga jezika s potvrđama iz pisaca (no takov se rječnik, na sreću, ipak radi), s obzirom na to da nam nedostaje veliki moderan etimološki rječnik hrvatskoga jezika, s obzirom na to da nam nedostaje povijesna gramatika hrvatskoga jezika – ne treba se čuditi što dosada nismo imali monografije o štokavskom narječju. Tim više treba pozdraviti objavljivanje ove knjige. Podsjetimo se, dosada je jedina monografija o štokavskom narječju iz hrvatskoga pera bila ona Rešetárova iz 1907. godine, no ta je bila na njemačkom jeziku (u međuvremenu je i srpski jezikoslov Pavle Ivić 1956. objavio svoju knjigu o štokavskom narječju). Za čakavsko i kajkavsko narječje imamo suvremenije monografije, Moguš 1977 (doduše samo fonologija) i Lončarić 1996.

Ovaj je sažeti prikaz štokavskoga narječja samo prva knjiga najavljene buduće cjelovite hrvatske dijalektologije, kojoj će Josip Lisac uskoro, nadajmo se, pridodati i drugu i treću knjigu, u kojima će se obrađivati kajkavski i čakavski, te će na kraju sve tri knjige biti objedinjene kao cjelovito djelo u jednom svesku. Kako sam pisac u proslavu najavljuje, cjelovitomu će se djelu pridodati i neophodna uvodna poglavlja, koja će tako bitno poboljšati i nadopuniti cijelo djelo.

Djelo počinje kratkom, ali preciznom odredbom granica prostiranja štokavštine, zatim je dana napomena o prostiranju štokavštine u predmigracijsko doba te osnovne značajke štokavskoga narječja na svim jezičnim razinama (vokalizam, konsonantizam, prozodija, morfologija, sintaksa i leksik). Nakon toga dolaze na red Kriteriji klasifikacije štokavskoga narječja i zatim se prelazi na obradu pojedinih štokavskih dijalekata – slavonskoga, zapadnoga ikav-

koga, istočnobosanskoga, istočnohercegovačkoga, zetskoga, šumadijsko-voždanskoga i kosovsko-resavskoga; štokavske vlahijske oaze u Gradišću, i na kraju je zasebno obrađeno torlačko narječje. Iza svake cjeline dolazi i više ili manje iscrpan popis literature. Kako sam pisac veli u predgovoru, težište je, što je i prema samom naslovu knjige jasno, na hrvatskim štokavskim dijalektima, odnosno onim dijalektima i govorima štokavskoga koji govore Hrvati. Tomu se u načelu ne može ništa zamjeriti iako ne bi bilo loše da se i dijelovi o štokavskim dijalektima kojima govore drugi narodi za cjelovito izdanje ipak prošire, jer kao što i Lisac veli, i njihov je opis neophodan za razumijevanje ostalih štokavskih dijalekata, kao što je primjerice za opis kajkavskoga narječja neophodan i barem djelomičan opis slovenskih narječja (i naravno ostalih narječja srednjojužnoslavenskoga dijasistema). Tako je i u okviru onih štokavskih dijalekata kojima u načelu govore nehrvati prednost dana onim govorima tih dijalekata kojima ipak govore Hrvati – npr. bokeljskom u okviru zetsko-južnosandžačkoga dijalekta, govoru Janjeva i Karaševa u okviru torlačkoga narječja, govoru Rekaša u Rumunjskoj u okviru kosovsko-resavskoga dijalekta itd.

Knjizi je pridodano i šest jako korisnih dijalektoloških zemljovida.

Valja napomenuti da je svaki od dijalekata i zorno ilustriran primjerima zapisana govora pojedinih govora dotičnoga dijalekta.

Piščeva je želja, kako napominje, bila »sređeno i sažeto iznijeti osnovne činjenice o hrvatskoj dijalektologiji« (9), što se vidi i u samom stilu knjige, jednostavno pisane, bez ijedne fusnote – i možemo reći da je u tome i uspio. Knjiga kao sažet prikaz štokavskoga narječja jako dobro funkcionira i, kako se pisac, kao što sâm napominje, klonio spornih pitanja, ne može joj se ništa bitno zamjeriti i nesumnjivo je da će biti od veliki koristi svima koji se zanimaju za hrvatsku dijalektologiju, a posebno studentima kroatistike. Ipak, u ovom ćemo se prikazu kritički osvrnuti na nekoliko sitnica koje ipak nimalo ne narušavaju vrijednost cjeline ovoga djela.

Na str. 21 autor veli »*v* se nerijetko ponaša kao zvučni parnjak suglasniku *f*«. Iako doista ima štokavskih govora u kojima se *v* ostvaruje frikativno, u dosta njih, pa i u standardnom jeziku, ipak nije tako, što se odmah vidi po tome što se u štokavskom kaže *ovca* i *novci*, a ne *ofca* i *nofci* (usporedi npr. *zupci* za odnos *p* : *b*). Fonem je /*v*/ u štokavskom redovno sonant, dakle nije zvučni parnjak bezvučnomu frikativu /*f*/. Tu je štokavski izgovor konservativniji nego onaj u većini slavenskih jezika (primjerice ruskom ili poljskom, kod nas kajkavskom). Praslavenski je još imao dvousneno **w* koje je u većini slavenskih jezika dalo frikativno /*v*/ (kao i što je u njemačkom staro /*w*/ postalo frikativno, a u engleskom je ostalo dvousneni kliznik, usp. npr. njemački i engleski izgovor riječi *warm*), ali je u štokavskom ta promjena zaustavljena u međufazi pa /*v*/ više nije dvousneni kliznik, ali je još uvijek sonant (nema trenja), a dvousneni je izgovor ostao alofonskim ispred /*o*/ i /*u*/, npr. u riječima kao *vuk* ili *vol*, gdje se

/v/ izgovara u spontanu govoru kao [w]. Kako je upravo takov izgovor tipičan za štokavski, to je ono što je trebalo biti istaknuto u potpoglavlju o osnovnim značajkama štokavskoga konsonantizma.

Na str. 22 autor u potpoglavlju Prozodija u poglavlju Osnovne značajke štokavskoga narječja piše: »U novije doba jasan je odnos praslavenskoga dugosilaznog akcenta i metatonijskoga akuta. Taj metatonijski akut nije nastao skakanjem akcenta na prethodni vokal, nego je došlo do promjene intonacije u istom slogu. Dakle, akut je u hrvatskom jeziku dijelom praslavenska baština, dijelom dolazi i u drugim kategorijama. Recimo, u primjerima kao *strāža* ili *sūša* akut je praslavenska baština, ali naknadno dolazi i u primjerima kao *pūt* (nakon otpadanja naglašenog poluglasa na kraju riječi) i *stārci* (duženjem vokala ispred sonanta).« — U tom odlomku ima više toga netočna. Neoakut (novi akut, »čakavski« akut), koji Lisac naziva metatonijskim akutom, nipošto nije nastao promjenom intonacije u istom slogu, već upravo skakanjem naglasaka na prethodni slog u općeslavenskom (koji on naziva praslavenskim)¹. Neoakut nastaje u općeslavenskom na nekoliko načina, od kojih nisu svi potpuno jasni, ali je jasno da je u svima posrijedi upravo pomicanje naglasaka na prethodni slog (iz raznih razloga). Novi se akut, osim što nastaje pomicanjem naglasaka na prethodni slog s oslabljenoga poluglasa kao u **pōtb* > **pōtb* > *pūt* ili *klētva* prema **klētva-* < **klētva-*, javlja u još tri kategorije: u prezentu naglasne paradigme *b* kao *věžěš*, u određenim pridjevima naglasne paradigme *b* kao *mūdri* i u rednim brojevima kao *pěti* te u imenicama tipa *sūša* koje imaju neki palatal u zadnjem slogu osnove. Ne možemo ulaziti u razloge zašto do pomaka naglasaka dolazi (za to v. Kapović 2003), ali je sasvim sigurno da je u svim tim slučajevima doista posrijedi pomak naglasaka, a ne nikakova metatonija. Također, Lisac je u pravu kada veli da je neoakut u primjerima kao *strāža* i *sūša* praslavenska (zapravo općeslavenska) baština, ali nipošto nije kada tvrdi da on »naknadno dolazi« u primjerima kao što su *pūt* i *stārci*. Primjere smo kao *pūt* već objasnili, nema sumnje da je i to nasljeđe iz općeslavenskoga **pōtb* (usp. slovenski *pōt*, češki *pouť*), a primjer se kao *stārci* ne može nikako povezivati s primjerima kao *pūt*. U primjeru se *stārci* u općeslavenskom nalazio stari akut **stārbci* (kao i u **stārb* > *stār*), što se u hrvatskom odrazilo očekivano kao *stārci*. To je najstariji štokavski i čakavski oblik posvjedočen u Vrbniku za čakavski, a u istočnobosanskom dijalektu u štokavskom (kako sam Lisac govori na str. 83). U novoštokavskom u položaju -VRC- (samoglas—sonant—suglas) nalazimo *stārci*, a u čakavskom uglavnom *stārci*. U Posavini se u staroštokavskim govorima (koji još

¹ Ovdje valja terminološki razjasniti da praslavenskim smatramo jedinstveni slavenski jezik oko 600. godine iz kojega se mogu izvesti svi slavenski jezici, a općeslavenskim nazivamo jezik između 7. i 11. stoljeća (Holzer 1995) u kojem je još bilo jezičnih promjena zajedničkih svim slavenskim jezicima (usporedno s nezajedničkim promjenama). Nakon 11. stoljeća više nema promjena koje bi obuhvatile sve slavenske jezike.

razlikuju \tilde{i} i \hat{i}) u tom položaju također nalazi \hat{i} , a u Podravini \tilde{i} (s kojom se podudaraju i dva sela u Posavini). Dakle jasno je da je starohrvatski upravo oblik *stārci* (očuvan u istočnobosanskom), a da se je poslije, različito u različitim govorima/dijalektima, taj \tilde{i} mogao otegnuti ili u \tilde{i} ili u \hat{i} (v. Kapović *uskoro*). Da je u glavnini štokavskoga duljenje ispred sonanta u zatvorenom slogu dalo upravo \hat{i} , vidi se po primjerima koje Lisac navodi na sljedećoj strani iz nekih govora: *òpānki*, ali *devētī* (< *opānki* : *devētī*). Tu je posrijedi puno mlađa pojava i ona se nikako ne može svrstavati u »naknadne« s puno ranijom (općeslavenskom) pojavom \tilde{i} u primjerima kao *pūt*. Jedini način na koji \tilde{i} nastaje naknadno (osim analogije) jest stezanjem kao *svojèga* > *svòga*.

Na str. 27 autor pravilno veli da se u hrvatskim tipovima štokavštine naglasne alternacije čuvaju bolje nego u ostalim tipovima. Tu se misli (iako to nije izriječno rečeno) na pomičnost naglasaka u glagola, pridjeva i imenica naglasne paradigme *c*, npr. *mlād—mláda—mlado*, *dāo—dāla—dālo*, *slūčāj—u slučāju*, D jd. *glāvi* – L jd. *glāvi* itd. Nevolja je samo u tome što jedan od navedenih primjera nije baš najsretniji: »Npr. Stjepan Ivšić u Slavoniji je bilježio L jd. *na kamènu*, Slobodan Remetić u Šumadiji *na Mácčkovom kāmenu*«. Primjer nije posve dobar zato što riječ *kamen* pripada naglasnoj paradigmi *c* (dakle onoj u kojoj se očekuje pomičan naglasak) samo sekundarno (za to vidi Kapović *uskoro*), dočim je izvorno pripadala naglasnoj paradigmi *a*, koju karakterizira vezan naglasak. Stoga naglasak kao *na kāmenu* ne mora nužno biti slučaj imobilizacije staroga pokretnoga naglasaka (kao što to nužno jest primjer *u slūčāju* umjesto očekivanoga i starijega *u slučāju*), nego posrijedi može biti i ostatak staroga vezanoga naglasaka. Zato bi bolje bilo da je uzet koji drugi primjer (*slūčāj*, *gòvòr* ili sl.) koji bi bio nedvojbena.

Na str. 56, u poglavlju o zapadnom dijalektu, autor veli: »Dvosložna hipokoristična imena dekliniraju se u zapadnom dijalektu po tipu *Péro—Pérē*, također *Ánte—Ántē*. Mnogo rjeđe dolazi deklinacija kao *Ívo—Íva*, *Mílo—Míla*; tako je npr. u Imotskoj krajini i u Bekiji, ali samo u nekoliko primjera, dok je uobičajena deklinacija *Brúno—Brúnē* i sl.«. Čudno je da autor ne spominje čestu mogućnost razlikovanja (ako nije ujednačena) tih dviju vrsta sklonidaba po naglasku u spomenutim krajevima: tako se sklanja *Bránko—Bránkē* gdje $\acute{}$ ukazuje na pravu odmilicu i vuče genitiv na *-ē*, ali npr. *Stānko—Stānka*, gdje $\hat{}$ govori o tom da je to obično ime, a ne odmilica, a vuče za sobom genitiv na *-a*. Tako se može od kraja do kraja razlikovati sklonidba zbog naglasaka — ako se veli *Brúno*, genitiv će biti *Brúnē*, ako se pak veli *Brúno* (kao u Splitu), genitiv će biti *Brúna*.

Na str. 99 autor veli za G. jd. *šāva* (tako piše, bit će zapravo *šava*) i D jd. *pāsu* da su primjeri tzv. jake vokalnosti (kao čakavski *malin*), no tu je zapravo posrijedi jednostavna analogija prema N jd. *šāv* i *pās* (pa umjesto *švā* i *psā* dobivamo *šava* i *pāsa*). To nema veze s jakom vokalnošću u čakavskom (i zapadnoštokavskom).

Na str. 109 autor veli da su (u Dubrovniku) zanaglasne duljine djelomično skraćene pa navodi primjere *mòlītva*, *òd meně* (bit će ipak valjda *òd mene*) i *krěpāla*, no ovdje je očito došlo do neke zabune jer ni u jednoj od tih riječi na mjestima gdje je označena kračina duljine ne treba biti niti je gdje ima.

Na str. 123, kao i na više mjesta drugdje, govori se o dobrom čuvanju fonema *f*. Tu je ipak posrijedi ponešto nespretna formulacija jer fonema *f* u praslavenskom nije bilo i on poslije u slavenske jezike ulazi uglavnom putem posuđenica (ako nije kakovom asimilacijom kao u hrvatskom *špovati* > *šfati* ili u govorima *hvāla* > *fāla*) tako da nije moguće govoriti o čuvanju fonema *f* (kao što se govori primjerice o čuvanju fonema *x*), nego prije o uvođenju fonema *f* u većoj ili manjoj mjeri u domaći fonološki sustav ili o njegovu neuvođenju (u onim govorima u kojima se primjerice kaže *Prāne* ili *Vrāne*, *prātar* i sl.).

Na str. 128 autor govori da je odraz jata u šumadijsko-vojvođanskom dijalektu uglavnom ekavski, ali da prije svega u nastavcima dolaze ikavizmi: *meni*, *tebi*, *sebi* (D/L jd.); *sestri* (D/L jd.), *po zubi(ma)* (L mn.), *s ovim* (I jd.) itd. Kako nekoliko redaka ispod autor veli da je tu i dobiveno analogijom, jasno je da pisac razumije da ovdje zapravo nije posrijedi nikakov ikavski odraz **ě* > *i*, nego da je posrijedi čista analogija odnosno prevladavanje praslavenske meke varijante nastavka (*-i* umjesto *-ě*, *-i(h)* umjesto *-ěh* i *-im* umjesto *-ěm*) kao što je i u G jd. prevladalo *-ē* < **-ę* nad *-i* < **-y* (*žēnē*, *dúšē*). S obzirom na to da to nema nikakove izravne veze s jatom, nego je posrijedi ista stvar kao i u navedenom G jd. ili poslije u pojedinim dijalektima kada primjerice prevladava nastavak *-om* u I jd. (*kònjom* umjesto *kònjem* prema *zūbom*), nema isto tako nikakova razloga da se ta pojava zove ikavizmom, kako se to često čini u našoj dijalektologiji. Iako je autorima sasvim jasno da je tu posrijedi zapravo analogija, a ne ikavski odraz jata, takovo nespretno izražavanje može dovesti u zabludu neupućena čitatelja pa je bolje kloniti ga se.

Na kraju možemo samo još jednom zaključiti da je knjiga Josipa Lisca hvaljevrijedna i jako korisna knjiga i da prigovori koje smo iznijeli nikako ne narušavaju vrijednosti čitava djela. Nadajmo se da na objavljivanje cjelovite hrvatske dijalektologije nećemo morati još dugo čekati.

Mate Kapović

Literatura

- Holzer, Georg. 1995. Die Einlichkeit des Slavischen um 600 n. Chr. und Zerfall. *Wiener Slavistisches Jahrbuch* 41, 55–89.
- Ivić, Pavle. 1956. *Dijalektologija srpskohrvatskog jezika. Uvod i štokavsko narečje*. Novi Sad.
- Kapović, Mate. 2003. Razvoj starih dugih samoglasa u hrvatskom i ostalim slavenskim jezicima. *Filologija* 41, 51–82.

- Kapović, Mate. *uskoro*. Nove duljine u hrvatskom jeziku (nakon općeslavenskoga razdoblja).
- Lončarić, Mijo. 1996. *Kajkavsko narječje*. Zagreb : Školska knjiga. viii, 198 str. i karta.
- Moguš, Milan 1977. *Čakavsko narječje. Fonologija*. Zagreb : Školska knjiga. vii, 104 str. i karta. [Kartu izradili Božidar Finka i Milan Moguš.]
- Rešetar, Milan 1907. *Der štokavische Dialekt*. Wien.